

miután az előbb már sürölte az isteni kegyelmet feleslegessé tevő eretnokséget azzal, hogy a józan belátás üdvözít. Szent Ágostont idézi, aki a *De civitate Dei* IX. könyvében a lélek felső, azaz méltóbb részének nevezte az elmét. Így, visszamenőleg, az egyházatya tekintélyével igazolja Cicerót. Majd óvatosan eltávolodik a kényes területről és rátér a szívbetegségek felsorolására. Ezután a szívből jövő érzelmek illusztrálására felhasználja a mestere, Guarino által kiadott Catullus epyllionját, végül pedig Arisztomanésznek, a Pliniusból ismert szó szerinti értelemben véve szőrös szívű görögnek anekdotáját meséli el.

Ezzel a záró anekdotával is végső soron a lelki tulajdonságok fizikai, testi meghatározottságát hangsúlyozta. A hős azért volt legyőzhetetlen bátorságú, mert szőrös volt a szíve. S mindezen, antik idézetekkel oly bőségesen körülbástyázott, sokszor fárasztóan kusza fejtegetések mögött végső soron a testtől független lélek létének tagadása húzódik meg. Ide tendál minden fejtegetése, merítse bár a legmisztikusabb szerzőtől. Boethius *Arithmetica*jából az *egység* pythagoreus dicsőítését egyszer már kiaknázza az I betű magyarázatára: később majd a lélek szubsztanciális létezése ellen aknázza ki. Ezzel, a *De promiscua doctrina* XXIII. fejezetéből vett idézettel zárjuk talán kissé hosszúra nyúlt fejtegetéseinket e különös XV. századi avéroistáról:¹⁸ „Nam quicquid est, tamdiu dicitur esse, quam diu est unum, homo eo usque homo est, quoad animae corporisque nexus unum hoc continet; cum autem separatio fit ut seorsum anima a corpore secernatur, quia non amplius unum est, homo esse desinit . . .”¹⁹ Mintha egyenesen Platónnal feleselne, aki a Phaidrosban indulatosan cáfolja a lélek halhatatlansága ellen irányuló ilyesfajta okoskodásokat . . .

Szörényi László

Újfalvi Imre angliai kapcsolatairól

Ma már aligha lehet vitás, hogy Szilvásújfalvi Anderko Imre, vagy ahogy általában önmagát nevezte: Újfalvi Imre a magyar protestáns késő humanizmus jelentékeny alakjai közé tartozik. Mióta előkerült az a Nicolaus Reusner *Icones*-példány, amelyet Újfalvi *album amicorum*-nak használt, Keserű Bálint tanulmányban dolgozta föl Újfalvinak az album alapján rekonstruálható nyugat-európai kapcsolatait,¹ de csak néhány sorban foglalkozott Újfalvi angliai útjával és ottani kapcsolataival. Az alábbiakban ezeket szeretnénk tisztázni és egy újonnan talált levél segítségével annak egyes, eddig ismeretlen részleteit közelebbről megvilágítani.

Újfalvi Imre hosszas wittenbergi tanulás után 1595 márciusában indult el nyugat-európai körútvára. Naumburgon át Frankfurtba, majd onnan Heidelbergbe érkezett, ahol április 22-én matrikulált. Néhány hetes tartózkodás után tovább utazott, s Utrecht érintésével június közepén érkezett Leydenbe, ahol ugyancsak pár hétig maradt, majd Hágán át Middelburgba ment; vagy innen, vagy Vlissingen kikötőjéből kelt át Angliába 1595 júliusának legelején. Angliai tartózkodását albuma alapján három jól elkülöníthető időszakra oszthatjuk: legelőször Cambridge-be látogat, s itt legalább öt napot tölt (július 3–7 között) származnak a bejegyzések); ezután Londonon át vagy más útvonalon Oxfordot keresi föl, ahol négy napig időzik (július 15–18). A hónap végén Londonban és környékén találjuk. A fővároson kívül csak az attól nem túl messze eső Deptfordba és Greenwichbe kirándul július huszonehedikén. Mindezt az utat pedig nem egyedül, hanem útitársával, s feltehetően barátjával, Váci Gergellyel együtt teszi meg.

¹⁸ MÁTRAI László, *Az itáliai „averroizmus” hatása a XVI. századi Magyarországon*. MFIISz IX. (1965) 401–469.

¹⁹ *De promiscua doctrina*, id. kiad. 213. A latin idézet fordítása: „Mert bármi is, amíg azt mondjuk róla, hogy létezik, addig egy; az ember is addig ember, ameddig testének és lelkének kapcsolata őrzi ezt az egységet; mikor azonban elválnak és különkerül a lélek a testtől, mivelhogy többé már nem egy, megszűnik embernek lenni . . .”

¹ *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus IX. Szeged 1969. 3–46.

Hogy Újfalvi nem egyedül járt Angliában, azt egy beadványból tudjuk meg, amit a két magyar teológus együtt intézett Lord Burghley angol kancellárhoz. Ez a levélformájú beadvány, amit Váci vetett papírra, de Újfalvi is aláírt, mindeddig lappangott, mivel azt a British Library kéziratrárában kissé félrekatalogizálták. A Lansdowne-gyűjtemény 42. kötetének 33-as katalógusszáma alatt a nyomtatott katalógusban a következő áll: „A supplication to Lord Burghley of Emeric Wyfald(!) and Gregory Vacius, two foreign students . . .”² és az évszám is hibásan van megadva: 1584. Ami az anyag eléggé általános „külföldi” leírását illeti, az a kötet felütésekor már módosul, hiszen a 88. számú folió hátán ezt olvashatjuk: „Humillima Supplicatio duorum Pannoniorum studiosorum S. Theologiae”. Nem tudni, a beadvány hogyan keveredhetett az 1584-es levélananyagba; igaz, hogy nincs rajta dátum, de az Újfalvi-album ismeretében biztosra vehető, hogy helyes keltezése 1595 júliusa. A beadvány szövege a következő:

„Gratiam et pacem a Deo per Christum tuae amplitudini optant.

Amplissime Domine, Mecaenasque studiosorum benignissime; Veneramus nos per multa pericula superioribus diebus in hoc inclytum Angliae regnum, Ecclesiam in eo, eandem nobiscum fidem amplexam, et Academias benè constituas invisendi ergo; cumque jam voti nostri facti compotes reditum ad nostros paremus: et audiamus in Cismarinis locis peregrinis hominibus minus tutum iter esse, T. ampl. obnixè oramus ut nos salvo conductu paucissimis verbis concepto muniat, et aliquo viatico adjuvet: quibus Deo peregrinorum et pupillorum Curatori gratum opus t. ampl. praestabit, ac sese non solum popularium suorum sed etiam advenarum patronum singularum ostendet. Caeterum, in quos et quales hoc beneficium t. ampl. conferet, ex literis ab Academia Heydelbergensi, nobis concessis plenius cognosces. T. ampl. bene valere quam diutissimè ad Dei gloriam, Ecclesiae ipsius emolumentum et inclyti hujus regni commodum cupimus.

Amplitudini T. addictissimi

Emericus Wyfalvius, Gregorius Vacius
Pannonii S. Theologiae Studiosi”

A Lord Burghleyhöz intézett beadvány leglényegesebb pontjai a következők: a két magyar teológus a nagy hírű angol egyetemek megtekintésére jött át a Szigetre; most útjuk végén menlevelet és némi pénzt kérnek, hogy hazatérhessenek; kilétüket a heidelbergi egyetemről kapott ajánlólevelekkel tudják igazolni. Újfalviék tehát alighanem előre kidolgozott „stratégiával” utaztak, ahol csak tudtak, ajánlólevelet kértek és kaptak. Váci Gergelyt Újfalvi még Wittenbergből ismerhette, ahol az 1591. augusztus 5-én matrikulált,³ de valószínűnek látszik, hogy közös utazásukat csak Heidelbergben határozták el, ahol Váci már 1593. április 7-én az egyetem hallgatói sorába lépett (egy évvel Újfalvi előtt) s egy egész évet Heidelbergben töltött. Váci további sorsáról is vannak adataink: hazatérése után Sárospatakon lett iskolamester, majd 1597-től Sátoraljaújrhelyen volt rektor, s három évvel később itt kereste föl régi ismerőse Szenci Molnár Albert, akivel 1613-ban Kassán is találkozott⁴ – végül, élete utolsó tíz évében (1619–1629) Gálszécsen lelkészkedett. Váci, noha művelt, tudós ember lehetett, kevés, s jobbára jelentéktelen műveket hagyott hátra. Mindenesetre Anglia után Franciaországban is együtt utazott Újfalvival, bizonyosra vehetjük ugyanis, hogy az Újfalvi-album egyik ottani bejegyzése rá utal,⁵ de lehet, hogy ezután, már hazafelé menet útjaik elváltak.

De térjünk vissza Újfalviék angliai utazgatásához. A XVI. század utolsó évtizedeiben Anglia fontossága igencsak megnő a „protestáns ügy” szempontjából. Erzsébet királynő uralmának idején szilárdul itt meg, s nyer érzelmi, „nemzeti” töltést a protestantizmus; a kontinens protestáns nagyjainak figyelme Anglia felé fordul, Béza és más svájci és német teológusok élénk kapcsolatban állnak angol kollégáikkal. Ha az előző nemzedék még csak John Foxe-ot és a „Véres” Mária királynő idején kivégzett protestáns mártírokat tartotta számon, Újfalviék nemzedéke már hallott Whitaker-ről, Perkinsről és más angol hitvédő-professzorokról is, ha máshonnan nem, a katolikus vitairatokból. Cambridge-ben elsőnek mégis az Anglián kívül kevésbé ismert teológia-professzort, Peter Barot keresik

² *A Catalogue of the Lansdowne MSS in the British Museum.* London 1819. 80.

³ *Album Academiae Vitebergensis*, Vol. II. Halle 1894. 384.

⁴ *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, Bp. 1976. 501. és 530.

⁵ *Acta . . . Szegediensis*, T. IX. 8.

fel. Barot külföldön még leginkább Leydenben ismerik, olyanok, mint például Franciscus Junius (de Jon), aki éppen 1595-ben szól hozzá Baronak a predestináció ügyében más, merevebb álláspontot elfoglaló tanárokkal folytatott vitájához.⁶ Mivel tudjuk, hogy korábban Leydenben Újfalvi megismerkedett Junius-szal⁷, aki egyébként kiváló hebraista volt), logikus a feltevés, hogy részben az ő biztatására, vagy talán ajánlólevelével fordult az ugyancsak francia születésű, de cambridge-i tanári állást betöltő Barozhoz. Ugyanakkor túlzásnak tartom Újfalvit Baro „tanítványának” nevezni⁸, hiszen Újfalviék mindössze öt napot töltöttek Cambridge-ben, s nincs rá bizonyítékunk, hogy ez alatt az idő alatt Baro akár nyilvánosan előadott vagy prédikált volna. Különben is Baroval való találkozása másnapján Újfalvi már fölkereste a *másik* cambridge-i teológiaprofesszort, aki nem volt más, mint Baro ellenfele, a St. John kollégium igazgatója, William Whitaker. A többi (összesen 11) cambridge-i beíró között megtaláljuk a görög nyelv ugyancsak a St. John kollégiumhoz tartozó nagy tudású professzorát, Andrew Downes-t, aki Pindarosz-idézetet ír be Újfalvi albumába, feltehetőleg a Whitakerrel való találkozás napján (a bejegyzés nincs dátumozva); a puritán-szimpatizáns William Rogersont, aki latinul (igaz: Szofoklész) és héberül ír be valamit az emlékkönyvbe, továbbá Richard Thompson, a Clare kollégium Fellowját, aki számunkra azért lehet érdekes, mert azonkívül, hogy kitűnő filológus hírében állt, később erősen arminianus szimpátiákkal vádolták.⁹ A magasabb állású cambridge-i bejegyzők közül nem tudni, van-e s ha van, mi a jelentősége a Richard Brewerrel való találkozásnak. Brewer az Újfalvi-emlékkönyv elejére (10. lap) írja be a nevét egy négynyelvű szólásmondás kíséretében (héberül és görögül is), de magáról Brewerről igen keveset tudunk, azon kívül, hogy 1589-től a Trinity College szenior tagja (Fellowja) volt, s hogy görög verset írt Sir Philip Sidney halálára.¹⁰ A cambridge-i bejegyzések egyetlen konstans eleme inkább humanista, mint vallási tekintetben állásfoglaló – sok a görög szöveg, ami arra vall, hogy egyrészt Újfalvi jól tudhatott görögül, s ezzel igyekezett imponálni angol ismerőseinek, másrészt, hogy azok szívesen viszont-fitogtatták előtte görög tudásukat. Görög mottót ír be az albumba Whitaker, de még az az alighanem esetleges ismerős, Nicholas Martin is, akivel Újfalviék 1595. július 6-án a Corpus Christi kollégiumban találkoztak.¹¹

Keserű Bálint már idézett dolgozatában rámutatott Újfalvi Imre nyugat-európai „rámista” kapcsolataira is. Talán nem érdektelen, hogy a két magyar peregrinus látogatása idején a cambridge-i tanárok többsége már elfogadta Peter Ramus újításait – az 1570-es itteni tantervreformot jelentős részben Ramus „új logikája és retorikája” hatására vezették be.¹² Laurence Chaderton, az Emmanuel College igazgatója, aki a mérsékelt puritánokhoz tartozott, logikai előadásában használta Ramust, akinek hívei közé tartoztak a költő Gabriel Harvey és a King's College William Temple nevű tanára – az utóbbi fordította is Ramus dialektikáját. Ramus latin grammatikáját már 1585-ben kiadták Angliában. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy Ramus tiszteletével Újfalvi nem állt egyedül sem Cambridge-ben, sem Oxfordban, s noha a „mártír Ramus” teológiai nézeteit kevésbé vették figyelembe, újszerű antikolasztikus módszertanát éppen a mérsékelt puritán körök fogadták el leghamarabb.

Az oxfordi látogatás a cambridge-ihez hasonló módon kezdődik: az első két híresség, akit itt Újfalviék meglátogatnak, John Rainolds és John Case. Rainolds, aki a teológia professzora, pályáját ugyancsak görög tanárként kezdte az oxfordi Corpus Christi kollégiumban, különösen Arisztotelész retorikáját kommentáló (s alighanem rámista szellemben bíráló) előadásai voltak népszerűek.¹³ A rámista-puritán Rainolds-szal egy napon találkozott Újfalvi John Case-zel, aki hajdan a St. John's College Fellowja volt, de 1595-ben már csak magántanárként oktatott logikát és filozófiát egyes diákoknak (katolikus szimpátiái, de még inkább nőülése miatt kellett lemondania kollégiumi állásáról). Case nevét Arisztotelész-interpretációi és *Sphaera civitatis* című művének frankfurti megjelenése óta (1589) a kontinensen is jól ismerték; talán nem véletlen, hogy huszonegynéhány évvel később

⁶ Lásd Junius levelét Barozhoz: Trinity College, Cambridge, MS. B. 14. 9.

⁷ *Újfalvi-album*: 156/r.

⁸ *Acta . . . Szegediensis*, T. IX. 28.

⁹ A. WOOD, *Fasti Oxoniensis*, London 1813. I. 273.

¹⁰ C. H. COOPER – T. COOPER, *Athenae Cantabrigienses*, Vol. II. Cambridge 1861. 98.

¹¹ *Újfalvi-album*: 252/r és 197/r.

¹² H. C. PORTER, *Reformation and Reaction in Tudor Cambridge*, Cambridge 1958. 51.

¹³ *Dictionary of National Biography*, XVI. 624.

Szepsi Csombor Márton erre jártában egyedül Case nevét említi a híres oxfordi professzorok közül.¹⁴ A kis Reusner-kötetnek ugyanezre az „oxfordi” lapjára még három név került rá: az igen művelt Thomas Holland neve, aki a teológia tanára és később Rainolds-szal együtt a Jakab- király féle ún. *Authorized Version* nevű biblia egyik társfordítója lett, és két olaszé. Ez utóbbiak közül Alberius Ectilusnak csak a nevét ismerjük, de Scipio Balsamusról, azonkívül, hogy mint maga írja, milánói születésű, tehát olasz emigráns volt és a század hetvenes éveiben Bázelen tanult, még foglalkozását is tudjuk: Balsamus orvos volt és a Magdalen College tagja.¹⁵ Róla joggal feltételezhetjük, hogy szabadgondolkodó protestantizmusa miatt kellett elhagynia hazáját. Minthogy ugyanezen a napon még két olyan angol írja be a nevét Újfalvi albumába, aki a Magdalen kollégiumhoz tartozik, feltételezhetjük, hogy ezen a napon a két magyart a Magdalenben látták vendégül beírni: John Harding, a héber nyelv professzora és Edmund Carpenter teológus. Hogyha Cambridge-ben feltűnően erős volt a „görög fonál”, Oxfordban a „héber kapcsolat” figyelemre méltó: Harding ugyan latinul ír be Újfalvina, hiszen neki nincs szüksége arra, hogy mutassa, tud héberül, de Carpenter héber mottót ír bejegyzése elé; a rákövetkező napon pedig újabb hebraista tudós örökíti meg nevét az albumban. Az illetőt Philip Ferdinandnak hívják és lengyel születésű „neofita”, aki zsidóságát először katolikus hitre, majd azt protestáns (anglikán?) vallásra váltotta.¹⁶ Philip Ferdinand kitűnően tudott héberül és Rainolds segítségével először egyetemi hallgató, majd magán tutor, vagyis tanár lett Oxfordban, később pedig Leydenben. Úgy látszik hamar összebarátkozott Újfalvival, hiszen a bejegyzés szövege szokatlanul meleg hangú: „Philippus Fernandus (Polonus) scripsit haec suo charissimo amico ad memoriam”, s ezt egy „memento mori” típusú jelmondat követi tizenkét különböző nyelven.¹⁷

Ha már a széles körű nyelvtudásnál tartunk, még Ferdinándot is fölülmúlta az a fiatalember, akivel tíz nappal Oxford után a kenti Deptfordban (London közvetlen közelében) találkoztak a magyar peregrinusok. Ephraim Pagitról (vagy Pagetről) van szó, aki csak 1593-ban matrikulált az oxfordi Christ Church kollégiumban, de ifjú kora ellenére már számos idegen nyelvbe belekóstolt. Apja, Eusebius, később a londoni Aldergate-en, s ekkor alighanem a deptfordi St. Nicholas templomban volt lelkész; jegyezzük meg, hogy pályája végén ide húzódott vissza a korábban Londonban működő Ephraim Pagitt is. Ezúttal nem kevesebb, mint húsz nyelven írta be Újfalvi albumába a kegyes jelmondatot: „The Lord be with you” (Az Úr legyen tevéled) – a magyar nem szerepelt e nyelvek között. Viszont érdemes megjegyezni, hogy jó néhány évvel később ugyanez az Ephraim Pagitt személyes ismeretségben állott Tolnai Dali Jánossal, akihez 1638-ban vagy 1639-ben latin nyelvű levelet is intézett, adatokat kérve a különféle eretnekségekről készülő nagy munkájához.¹⁸

A deptfordi látogatás napján írta be nevét Újfalvi Imre emlékkönyvébe Whitgift canterbury-i érsek is. A vele való találkozás színhelye Greenwich, ami közel van Deptfordhoz, gyalogszerrel is könnyen elérhető. Vajon miért Greenwichben találkozott Újfalvi (s alighanem Váci Gergely) is Canterbury érsekével? (Whitgift leggyakrabban lambethi palotájában tartózkodott.) Erre legkézenfekvőbb magyarázatunk az, hogy mivel 1595. július huszonhetedike a régi naptár szerint vasárnapi napra esett,¹⁹ Whitgift éppen prédikált a királynő színe előtt. Erzsébet egyik kedvenc palotája ugyanis Greenwichben volt, így aztán a kancellária is itt tartózkodott, s bizonyítható, hogy Újfalviék greenwichi látogatásakor az udvar éppen itt időzött.²⁰ A két magyar utazó feltehetőleg Lord Burghleynek akarta benyújtani a frissiben megfogalmazott levelet, amiben támogatását kéri, s véletlenül akadtak rá Whitgiftre. Aki az angol egyházon belül dúló vitákban általában a középutat képviselte a proto-arminiánusok és a puritánok, Baro és Whitaker között, s bár hitelveiben inkább a kálvinistákhoz húzott, szigorúan megbüntette az ún. Marprelate-vita során nyilvánosan fellépő püspök-ellenes ellenzékét. Számunkra Whitgift beírása is jelzi, hogy Újfalviék nem foglaltak állást ezekben a

¹⁴ *Szepsi Csombor Márton összes művei*, Bp. 1968. 206.

¹⁵ *Fasti Oxoniensis*, I. 272.

¹⁶ A. WOOD, *Athenae Oxoniensis*, London 1813. Vol. I. 667.

¹⁷ *Újfalvi-album: 72–72r.*

¹⁸ *British Library*, Harleian MS 825. fol. 33.

¹⁹ C. R. CHENEY, *Handbook of dates for students of English history*, London 1970. 143.

²⁰ *Calendar of the MSS of the Marquis of Salisbury*, T. IV. London 1894. 291.

vitákban, mint ahogy korábban, Hollandiában is meglátogatták Arminiust éppúgy, mint későbbi ádáz ellenfelét, Gomarust.²¹

Jellegzetesen protestáns humanista körútjukat magyarjaink egy olyan tisztelgessel zárták, ami éppen a nem-egyházi tudás fontosságát hangsúlyozta: 1595. július 29-én fölkeresték William Camdent. Camden ekkor már régóta a Westminster Schoolban tanított, de pedagógiai tevékenységénél fontosabbnak számított földrajzi-történelmi kompendiuma, a *Britannia*, amelynek első kiadását (1586) számos újabb követte, így 1590-ben egy frankfurti is. „Pondero, non numero” írta Camden Újfalvi albumába „In gratiam doctissimi et probatissimi viri Emerico Úyfalvy Hungari, qui Angliam hoc anno pio instituto invisit”.²² Vajon mit köszönhetett meg ez a kitűnő angol humanista Újfalvinak – a figyelmét? vagy elismerését? esetleg hízelgett neki, hogy egy ilyen távoli országból is jönnek hozzá látogatók, hogy oda is elérkezett könyvének a híre? Bármint légyen is, Camden az utolsó dátumozott angol bejegyző az Újfalvi által albumnak használt Reusner-kiadványban – méltó lezárása ez a közel egyhónapos angliai útnak, amelyet később nem annyira Újfalvi, mint ellenfelei fognak fölemlgetni, részben itt gyanítván a püspöki hatalom elleni fellépésének gyökereit. Jóllehet, mint ahogy azt elemzésünk mutatja, Újfalvi nem kereste különösebben egyházreformerek, illetve radikális puritánok társaságát; rámissa kapcsolatai is beleillettek abba a szellemi konstrukcióba, amit a későhumanista tudós magának elképzelt. Wittenberg, Heidelberg és Leyden után Újfalvi, és társa Váci Gergely, Cambridge-ben és Oxfordban is a biblia nyelveiben járatos, teológiailag képzett emberek társaságában forgott legszívesebben, ismereteit akarta gyarapítani, s talán retorikáját kissé csiszolni „a híres angol királyság” virágzó, és „jól fundált” egyetemein.

Gömöri György
(Cambridge)

Kazinczy és a könyvművészet

Kazinczy irodalomszervező munkásságának szerves része kiadványokat kezdeményező és gondozó tevékenysége, amely irodalompolitikai törekvésein túl esztétikai nevelő és ízlésfejlesztő szándékait is tükrözi. Utóbbihoz tartozik, hogy esztétikai nézeteit a könyvek megformálásán, könyvnyomtatói megvalósításán át is mindenképpen érvényesíteni akarja. Élete legcsillogóbb szerencsésének mondja – Kis János verseihez írott előszavában – hogy Dayka, Báróczy és Kis munkáit húsz hónap leforgása alatt adta ki, – három költő munkáit, akik szerették őt. Az előbeszéd fogalmazványának e mondatában azonban még ott szerepelt a három kiadvány dicsérete: „igen szép könyvek”.¹ Úgy látszik, elégedettségét mégsem kívánta nyomtatásban kinyilvánítani, mint ahogyan egész pályája során nagyigényű és meg nem alkuvó bírálója, nem kevésbé pártját ritkító értéke volt a könyvművészetnek.

Irodalmi fellépésének ideje egybeesik a könyvművészet nagy, a klasszicizmus jegyében végbemenő átalakulásával. A nyomdabetű legjobb mesterei szakítanak a reneszánsz idején a kézírásból átvett hagyományokkal és új, geometrikus, a ráció szellemében felépített betűt szerkesztenek. Kazinczy jól tud a párizsi Didot, a német Prillwitz,² a bécsi Ernst Mansfeld betűiről,³ írásban és tettel küzd az új betűk hazai meghonosításáért. Megújul Kazinczy korában a tipográfia is: ahogyan a terjengős és dagályos barokk fogalmazást a lényegre törekvő kommunikációs szokások váltják fel, a régi súlyos és zsúfolt szövegtypográfia helyébe is a lapidáris feliratok konstrukciójára emlékeztető tiszta, világos, levegős szerkezetek, hangsúlyozott vízszintes elemek, a papírlapon szinte lebegő, nagy margókkal övezett sorok, világos kolumnák lépnek.

²¹ *Újfalvi album*: 114/r és 38.

²² Uo. 154.

¹ K. F. Kis Jánosnak, 1814. XII. 2711 – Kazinczy nevét a jegyzetekben K. F. rövidítéssel jelöltük. Levelek esetén az évszám után álló római számmal hivatkozunk Kazinczy levelezése Váczy János-féle kiadásának kötetére, majd megadjuk a levél sorszámát. Itt mondok köszönetet Fried Istvánnak, akinek szíves segítsége megkönnyítette a Kazinczy levelezésében való eligazodást.

² VIRÁG Benedek, *Poémák*. Buda 1811. c. kötet recenziója [K. F.-től]. In, *Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume*. 1811. szept. pp. 322–326, németül.

³ K. F. Döbrentei Gábornak 1811. IX. 2082